UR-2024-1.qxd 25.02.2024 16:59 Page 5

Образ жінки-рукодільниці в українській літературі XIX ст.

(за творами І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар стодоля», О. Кобилянської «Земля»)

Аналіз жіночих образів у вищезазначених художніх творах дозволяє зробити висновок, що ідеалом для українських письменників була жінка-рукодільниця, берегиня, в якій гармонійно поєднуються працелюбність, зовнішня і внутрішня краса, високорозвинений естетичний смак.

Статус «жінка-рукодільниця» додавав особистості поваги (подекуди навіть існувало поклоніння таланту та трудолюбству), допомагав людині жити, виконувати складну справу життя, ушляхетнював душу, підіймав над посередністю, поліпшував емоційний стан, робив дівчину витонченою, був ознакою готовності до подружнього життя, моральної краси і досконалості.

Українська жінка в народному світогляді вважається хранителькою сімейного затишку та уособлює в собі найкращі риси характеру: доброта, сердечність і хазяйновитість. Вона завжди славилась як вправна рукодільниця і була майстринею на всі руки. Традиційна вишита сорочка та вишитий рушник, здавна оспівані у фольклорі, вражають своєю унікальністю та донині прославляють Україну на весь світ.

Усна красна словесність величає рукоділля та навчає молодих дівчат працювати: «Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати – буде чим гостей шанувати», «Як неділя, то й сорочка біла. Хочеш сорочку мати – не треба зівати», ототожнює красу дівчини з вишитою сорочкою «Рукави – як писанка, а личко – як маків цвіт» [5, с. 456].

Насамперед, зазначимо, що поняття «жінка-рукодільниця» розуміємо як «жінку, яка займається рукоділлям» [10, с. 906]. А «рукоділля – виготовлення яких-небудь виробів, речей ручним способом; ручна (перев. жіноча) робота» [10, с. 906].

Образ жінки наскрізно проходить через українську літературу, але левова частка творів XIX – початку XX ст. розкриває питання побуту та сімейних стосунків. Полігоном для нашого дослідження стали яскраві зразки класичної літератури XIX ст., в яких зображується доля дівчат і жінок різного стану, змальовується життя і побут українських героїнь з описом дівчат-красунь у вишитому вбранні; згадуються обряди, що супроводжуються використанням вишитих рушників, виготовлених самими дівчатами та жінками; подекуди особливо інформативними є описи технік шиття та вишивання.

У п'єсі І. Котляревського «Наталка Полтавка» головна героїня – дочка Горпини Терпилихи, бідна дівчина, яка кохає Петра, чотири роки вірно жде його із заробітків. Вона не кріпачка, вільна, живе з матір'ю, шиттям заробляє собі та матері на життя. Головна героїня не тільки словами, а й піснями розкриває свою вдачу. Пісня «Ой я дівчина Полтавка» – це ліричний автопортрет героїні, простої української дівчини, що подобається своєю красою, веселою та жартівливою вдачею і вірністю всією душею Петрові.

Уже під час першої зустрічі з Возним бачимо, що Наталка розумна, пряма, чесна, відверта,



Кадр з фільму «Наталка Полтавка», 1936 р.

Наталку не страшить тяжка праця, аби весь вік жити з коханим.

Доповнює портрет пісня, з якої ми дізнаємося, що Наталка небагата, проста, але чесного роду, не соромиться прясти, шити і носити воду:

«Видно шляхи полтавські і славну Полтаву,
Пошануйте сиротину, і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, та чесного роду,
Не стижуся прясти, шити, і носити воду» [6, с. 234].

Про хазяйновитість Наталки вдало говорить Виборний: «Золото – не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і для всякого діла дотепна, – яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить». І ще він зауважує: «...всі матері приміром ставлять її своїм дочкам». «Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулася, но і другого піддержує» [6, с. 251].

Все це вказує на те, що в народі високо цінувалася майстерність, естетика побуту, вміння та навички виготовлення та оздоблення одягу. За традицією вважалося, що рукоділля є окрасою дівчини, а оволодіння технікою крою та вишивки вбрання – готовністю до подружнього життя.

Можна провести паралель між образом Наталки Полтавки та Галею з драми Тараса Григоровича Шевченка «Назар Стодоля». Головна героїня – Галя, дочка пана-сотника переймає погляди на життя не від свого батька, а від «челяді» та від волелюбного хорунжого Назара. Дівчина весела, по-дитячому жартівлива, наївно вірить у можливість здобути своє щастя. Та з кожною життєвою перепоною Галя мужніє, стає рішучішою. Вона вірна своєму коханому. Їй ніхто більше не потрібен: «Та я й не хочу, щоб на мене другі дивилися!» [12, с. 23].

Коли батько лякає її, що не дасть приданого, Галя відповідає сміливо і рішуче, що, як і всі, буде заробляти: «Вона сама вишивала [хустку] і гроші на шовк сама заробляла» [6, с. 18]. Не зважаючи на високий чин батька, героїня не цурається праці – сама вишивала хустки та готувала рушники. З мови сватів проглядається прихильне ставлення до дівчини, яка виявляє себе вмілою та працьовитою, рукодільницею: «Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала» [12, с. 28].

Галя була впевнена, що вміння працювати руками не дасть їй пропасти. Вона ладна краще вмерти, ніж іти заміж за нелюба, противиться бажанню свого батька, його моралі, пориває з ним.

У драмі «Назар Стодоля» автор показав дівчину, яка не підкоряється батькові, та не роз-

UR-2024-1.qxd 25.02.2024 16:59 Page 6



Ілюстрація Анатолія Базилевича до повісті «Кайдашева сім'я»

діляє його погляди. Образ головної героїні підкреслює той факт, що є жінки, які мають власну думку, відстоюють її, нічого не роблять проти власної волі. І прослідковується така стійкість характеру у тих, які вміли працювати, займатись рукоділлям.

Отже, героїня відповідає народному уявленню про ідеал, постає як самодостатня особистість. Назар високо оцінює впевненість, любов до праці та безстрашність коханої, вважає, що «кращої її нема...» [12, с. 38].

У повісті О. Кобилянської «Земля» висвітлено одвічні проблеми – людини і землі, злочину й кари, батьків і дітей. У художньому творі вирізняються образи жінок-трудівниць, жінок-рукодільниць. Серед них Докія, її дочка Парасинка, але найяскравіше виділяється образ Анни – наймички, яка завжди знаходила вільну хвилину для душевної справи – рукоділля.

До рукоділля українок у селянських родинах матері та бабусі привчали змалку, визнаючи необхідність цього заняття впродовж усього життя.

У першому розділі повісті, де говориться, що Парасинка дійшла того віку, щоб виходити заміж, з'являються згадки про рукоділля: «Докія ладила вже для неї рушники, постіль і білля. Се останнє шила собі дівчина сама. А як прегарно! Неначе швачка! Коли інші дівчата й жінки перепихали й витягали голку крізь полотно, як патик, вона вживала наперстка й шила такими дрібонькими штихами, мов маком засівала. Окрім того, вишивала на рукавах червоною, жовтою і чорною заполоччю найкращі й найтрудніші взірці з пам'яті, а вкінці складала назад у скриню таке чисте й незім'яте шитво, неначе б не дотикалася його ніколи руками...» [5, с. 18].



Ілюстрація до драми Тараса Шевченка «Назар Стодоля»

Докія, як і кожна мати, хотіла для єдиної доньки кращої долі. Хоч і руки золоті вона мала, та важко ними на життя заробляти. Шукала мати заможного чоловіка в пару доньці. Мати переконує Парасинку вийти заміж за Тодорика. А та відтак задумалася, чи буде їй до лиця в білім рушнику (серпанку): «Згадала, як то інші дівчата будуть їй завидувати, особливо ті старші, що ось вона вже «молодиця!..» [5, с. 42].

Цікавим для нашого дослідження є образ Анни. Вперше ми зустрічаємо її на весіллі у Парасинки. Автор намагається підкреслити, що дівчина мала покладистий характер та була трудівницею: «Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна й неначе бронзова статуя, стояла скромно в однім куті світлиці недалеко світла й дивилася великими, зворушеними, німим горем переповненими очима нерухомо на одну пару» [5, с. 98].

Один з головних героїв – коханий Анни, Михайло. В його родині прийнято було не сидіти без діла та трудитись коло власної землі. Михайло бачив, що Анні будь-яка робота не страшна. І саме її покохав, хоч знав, що батькам не сподобається його вибір нареченої-наймички.

О. Кобилянська вдало описує, що саме вражає серце Михайлове. Дівчина була іншою: завше берегла і природню красу, і вже не нові речі. Читач спостерігає за думками Михайла: «Була інша, як другі сільські дівчата. Не знав, саме докладно, чим різнилася від інших, не застановлявся над тим ніколи глибше. Він відчував лише сліпо різницю. Була ніжніша й тонких обичаїв. Була в одежі все чиста, а гарне темне волосся її було в порядку» [5, с. 134].

Нерідко Анна ставала об'єктом для розмов. Оцінювали як її постать, так і вбрання ошатне, яке сама вишивала, і те, що пані дарувала: «По службі, щоправда, зближалися до неї і обступали її дівчата, оглядали її одіж, її гарно вишиту сніжно-білу сорочку, її маленькі срібні ковточки, що дістала одного разу від пані...» [5, с. 175].

Відчутне у словах автора і співчуття до героїні. Адже в сім'ї Анни саме вона заробляла гроші і відразу відносила матері, а не витрачала на себе: «Мати ж мучила її та била доти, доки вона не віддавала їх до останнього феника. Таким чином була її будучність обмежена на працю рук, неустанний пострах перед матір'ю і остротою брата. Пізнання та свідомість великої бідноти, а з тим почуття своєї безповоротності настроїли її і без того до поваги й думання склонну натуру поважно до глибини душі.

І щоденні сходини з панею і панною, чутливими і благородними жінками, що її дуже любили за її тиху та консеквентну вдачу, відібрало її єству жорстокість і неповоротність некультурної селянки з першої руки, а натомість надало її поважній душі корму, гнучкості і свого роду інтелігенції» [5, с. 175].

UR-2024-1.qxd 25.02.2024 16:59 Page 7



Ілюстрації Сергія Адамовича до повісті О.Кобилянської «Земля»

Анна змалку працювала, а з чотирнадцяти років вже наймитувала, автор підкреслює її простоту та повагу до інших: «Не вміла читати й писати. До писання не складалися її пальці, звиклі лиш до «грубшої» праці, а до читання не ставало часу. Все і всюди манила праця, і свобідних хвиль в її скромнім житті не бувало. Та зате заховала її дівоча душа, із-за умних і щирих наук і присторог благородних жінок, білість і чистоту. Пригадувала дику цвітку, що виростала в затишку лісу, далеко від голосного світу, або диких голубів» [5, с. 203].

Старші, поважні й багатші ґаздині, як Докія, що бували частіше в панській хаті, любили і ставилися до Анни з прихильністю. Проти них вона була покірна та цілувала їх, при стрічі в неділю і свято, в руки.

Се було мило, і вони, цілуючи її в чоло, називали її «доньцею», але простіші не мали для неї серця.

Її легкість у роботі хатній, готуванні страв та догляді за речами не раз викликали насмішки з боку інших дівчат та жінок: «Вона навчилася в дворі багато, чого вони не знали і чого дівчина не могла затаїти – вигладжувати білля, варити і т. ін., – а що се незнання тої роботи не годилося з їхньою гідністю ґаздинь, то вони глумилися з неї і кепкували при кожній нагоді. Вона дивиться лише, аби на ній сорочка була біла, – говорили, – але чи її скриня заповняється біллям, се вже її не обходить. Відай, треба буде дві пари волів, аби потягнули її скриню до хати чоловікові, як дістане якого, бо одна пара не встигне» [5, с. 212].

Або знов: «Вона вміє білля вигладжувати й наперстком шити, але тим вона не доробиться ані землі, ані чоловіка. До землі треба з сапою приступати, а до чоловіка – з повними руками. Але, може, їй придасться коли й наперсток. Лишиться без даху над головою, бо в неї мамка і братчик такі, що за те не тяжко, тоді вона поставить собі його на голову, й він їй стане за покривало...» [3, с. 216]. Але і тут наша героїня не втрачає віру у майбутнє: «То добре, що хоч руки були в неї здорові. Ті руки поможуть їй, аби їй як тяжко було в житті, бо й що було діяти? Світ для всіх. Для багачів і убогих» [5, с. 218].

Із твору ми дізнаємось, що Анна зійшлась із Михайлом та готувалась до весілля – вишивала сорочку. Хлопець убачав у Анні не лише добру дівчину, але й справну майстриню. Саме тому заспокоював її тим, що згадував про її умілість та завзятість. Відволікаючи від важких думок, обіцяв спільне життя у сім'ї та достатку: «Від сьогодні за рік будеш ти в мене ґаздинею і будеш не собі, але мені сорочку шити. І не чорною волічкою вишивати, а самим червоним шовком і хіром, золотом. «Оце ти собі пам'ятай!» – сказав він весело. – Журитися нема чого! Що снилося, то снилося! А що я кажу, то вже кажу! – При тих словах вдарив себе п'ястуком у свої груди, що аж задудніло. І, усміхнувшись, розсталися» [5, с. 243].

Та не судилося їм бути разом... Попри втрату коханого та дітей, Анна знайшла в собі сили жити далі. Добра репутація майстрині дала можливість повернутись до Докії та стати їй робітницею.

Брат Докії – Петро високо оцінив майстерність Анни: «Руки її хіба з золотом нарівні поставити!» [5, с. 271].

Отже, авторка виписує яскравий образ дівчини-рукодільниці як умілої та завзятої майстрині, вправної в хатній роботі, готуванні страв та догляді за речами. Спілкування з паннами, їхнє прихильне ставлення до Анни надало їй духовності, толерантності, шляхетності та певної інтелігентності тощо.

Дослідивши образи жінок-рукодільниць у творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля» з'ясовано, що кожна героїня славилася високими естетичними вподобаннями, розвиненими трудовими навичками виготовлення та оздоблення речей побуту, одягу. Статус «жінка-рукодільниця» додавав особистості поваги (подекуди навіть існувало поклоніння таланту та трудолюбству), допомагав людині жити, виконувати складну справу життя, ушляхетнював душу, підіймав над посередністю, поліпшував емоційний стан, робив жінку витонченою, був ознакою моральної краси і досконалості.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні образу-жінки рукодільниці в інших творах української літератури XIX – XX ст. Особливої уваги заслуговує художнє зображення народної вишивки, опису народного вбрання, технології виготовлення. Цей матеріал важливий у дослідженні національного світогляду, характеру, естетичних уподобань української дівчини, жінки.

Наталія Осіпенко
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
e-mail: n.s.osipenko@udpu.edu.ua

На обкладинці – Наталія Осіпенко, автор світлини – Людмила Дронь
фотограф Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганжа Д. С., Гонюк О. В. Трансформація образу жінки в українській літературі кінця XIX – першої половини XX століття. Філологічні науки. Збірник наукових праць студентів та викладачів факультету / упорядник О. І. Панченко. Дніпро : Акцент ПП, 2017. С. 18–22.

2. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської. Київ : Твім інтер, 2001. 208 с.

3. Євшан М. Жінка в українській літературі. Жени рускіє / Дивослово. 2009. №5. С. 57–60.

4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.

5. Кобилянська О. Земля : повість. Київ : Знання, 2020. 318 с.

6. Котляревський І. П. Енеїда ; Наталка Полтавка : п'єса. Київ : Веселка, 2000. 325 с.

7. Кудрявцев М. Своє і чуже: історико-літературознавчі та компаративістичні студії. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. 368 с.

8. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 765 с.

9. Откович К. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму: монографія. Київ.: КАРБОН, 2010. 210 с.

10. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 906 URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення 04.06.2021).

11. Шалацька Г. Жіночі образи драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка у системі духовних цінностей першої половини XIX ст. / Шевченкознавчі студії. 2013. Вип. 16. С. 273–282.

12. Шевченко Т. Назар Стодоля. Твори у трьох томах. Київ : Держлітвидав, 1963. Т. 2. С. 7–40.